

УДК 330. 101. 4

І. М. Лакей*Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара***ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЛЕМ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІ**

У статті розглянуто окремі аспекти впливу глобалізації на економічний розвиток та екологічні проблеми.

Ключові слова: глобалізація, екологічна криза, економічна лібералізація, ідеологічний імперіалізм, культурний імперіалізм.

Актуальність проблеми. Незважаючи на те, що екологічна проблема уже протягом кількох десятиліть називається однією з головних загроз для існування людства, серйозних позитивних зрушень у її вирішенні так і не відбулося. Навпаки, вона набуває все нових форм прояву, відкриваються нові її аспекти, з'являються нові загрози. Екологічний чинник ще жорсткіше визначає межі світового економічного розвитку, посилює конкуренцію за світові ресурси, визначає систему міжнародних відносин.

Аналіз останніх наукових досліджень. Усе частіше науковці та суспільні діячі говорять про економічну і політичну нестабільність як наслідок екологічної кризи [1]. Нестача ресурсів стає реальною причиною військових конфліктів, багато з яких будуть вестись уже не за родовища нафти і газу, а за доступ до найбільш життєво необхідного ресурсу – води. Уже сьогодні близько 70% населення світу живе в регіонах із дефіцитом води. Із 200 найбільших річкових систем світу 150 поділяють між собою дві держави, а інші 50 поділяють між собою від трьох до десяти держав [1]. За таких умов екологічну ситуацію слід розглядати як фактор виживання національних економік, збереження суверенних держав, оскільки саме вони будуть першим bastionом, який може впасти під натиском природних сил.

Виходячи з цього проблеми охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологізації виробництва необхідно ставити на перше місце. Це повною мірою стосується і України. Незважаючи на економічну кризу, екологічна проблема не є другорядною для України, а великою мірою вона ще й посилює існуючі кризові явища. За висновками експертів ООН, українських науковців та фахівців Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, низький пріоритет екологічної складової у національних програмах розвитку відлякує закордонних інвесторів та є суттєвим бар'єром для залучення більших коштів з міжнародних джерел [2]. Україна має велику залежність від зовнішніх джерел енергоносіїв, що становить загрозу її економічній та політичній безпеці, а також дає можливість Росії в умовах світової кризи перекладати частину втрат, пов'язаних із падінням цін і попиту на енергоносії, на Україну, диктуючи ціни та обсяги закупок.

Мета дослідження. Мета статті – проаналізувати зміст екологічної проблеми України і визначити її місце в економічному розвитку країни.

Основні результати дослідження. Висока енергомісткість виробництва стає вирішальним фактором у конкурентній боротьбі за ринки. Частка використання енергії у виробництві українського ВВП приблизно у 9 разів вища, ніж в середньому по світу. При цьому приблизно 45% енергії в Україні досі виробляється

на теплоелектростанціях шляхом спалювання органічного палива [2]. Фактично енергія витрачається на виробництво енергії. Усе це робить нашу економіку дуже вразливою до зовнішньої кон'юнктури та ситуації на ринку енергоресурсів.

Незважаючи на достатньо розвинуте природоохоронне законодавство, наявність природоохоронних програм, екологічна ситуація в Україні є надзвичайно важкою. Обсяги шкідливих викидів на душу населення в Україні перевищують такі самі показники для розвинутих держав у декілька разів. За даними звіту про індекс екологічної стабільності, який було надруковано на Всесвітньому економічному форумі у 2002 р., Україна посідала 137-ме місце з 142 країн, що аналізувалися за цим індексом [2]. При цьому питання природоохорони у діяльності державних органів управління відходять на другорядні позиції. Така ситуація не відповідає дійсним масштабам екологічної загрози для України і може мати фатальні наслідки. Тому на сьогодні важливим завданням є : виявити основні екологічні загрози з урахуванням особливостей сучасного світового розвитку; визначити основні чинники, які визначають негативний вплив екологічних проблем та їх загострення; накреслити заходи відвернення екологічної загрози.

Сама по собі екологічна криза є продуктом розвитку економіки. За своєю суттю виробництво спрямоване на вилучення природних ресурсів і трансформацію їх у необхідний людям продукт. Будь-яка трансформація матерії потребує витрат енергії. Чим масштабніші й складніші трансформації, тим більші витрати енергії. Таким чином, суспільний продукт образно можна представити як концентровану енергію. Зважаючи на дію закону спадної граничної віддачі ресурсів, можна говорити, що кожна наступна одиниця благ, виготовлених людиною, потребуватиме усе більших витрат енергії. У свою чергу, виробництво енергії також потребує витрат енергії, при чому дедалі більших на кожну додаткову одиницю. Коли витрати на виробництво одиниці енергії сягнуть вартості цієї одиниці, виробництво економічно втратить сенс. Саме з цією обставиною сьогодні і пов'язують основні загрози економіці. Ми наближаємося до межі, за якою виробництво стане економічно недоцільним. Наближення до цієї межі прискорюється зростанням чисельності населення та його потреб. Лише для задоволення себе продовольством населенню планети сьогодні доводиться прямо чи опосередковано витрачати більше половини енергії, яка виробляється на землі [3]. Оскільки зростання населення забезпечується в основному за рахунок слабозрозвинутих країн, а розширення потреб як стимулів нарощування виробництва – за рахунок розвинутих, то безумовно екологічна обмеженість виробництва симулюватиме посилення суперництва та протиріч між ними у боротьбі за життєво важливі ресурси. Сьогодні країни з високим доходом споживають у 3,5 рази більше енергії на душу населення, ніж країни із середнім доходом, і майже в 14 разів більше, ніж країни з низьким доходом [1].

Конкуренція за світові ресурси несе загрозу роз'єднання людства у вирішенні екологічних проблем і спасінні планети. Замість об'єднання для проведення спільних заходів щодо оздоровлення навколишнього середовища, окремі країни будуть намагатися вирішити свої проблеми за рахунок інших народів. Врешті – програють усі. Уже сьогодні науковці відзначають той факт, що, хоча потреба збереження довкілля стала однією з основних причин об'єднання людства і глобалізації світу, сама глобалізація, навпаки, призвела до поглиблення екологічних проблем. Ринкові механізми, на яких заснована глобалізація, виявились непридатними для екології [4].

Причина нездатності глобальної економіки вирішувати екологічні проблеми криється у тому, що сама глобалізація здійснюється під лозунгами економічної лібералізації на основі ринкових механізмів. Парадокс полягає у тому, що, будучи, безумовно, системою, яка стимулює ефективне використання ресурсів, ринок в умовах глобальної економіки дає зовсім інші результати. Намагаючись оптимізувати виробництво, більш сильні учасники глобального ринку, завдяки лібералізації, встановлюють контроль над світовими ресурсами, позбавляючи слабких перспектив подальшого розвитку. Наприклад, населення США, яке складає 5% населення Землі, споживає 29% усіх енергетичних ресурсів, що добуваються у світі. Це забезпечує американцям можливості надспоживання [4]. 86% усіх товарів і послуг у світі споживається жителями західних країн [5].

Конкуренція за світові ресурси стимулює, замість об'єднання людства навколо вирішення екологічних проблем, навпаки, їх роз'єднання. Багато дослідників вважають, що відбувається регіоналізація світової економіки [6]. Маючи більш потужні економіки, науково-технологічний потенціал і бажаючи забезпечити своєму населенню вищий рівень життя, розвинуті країни фактично відмежовуються від іншого світу, замикаючи свої економіки на собі. Так їм вдалося суттєво зменшити залежність від поставок сировини і енергоносіїв. З 1980 по 1997 рр. споживання нафти і газу у розрахунку на 1 дол. ВВП знизилось у США на 29%. У найближчі роки потреби економік США і ЄС у природних ресурсах повинні зменшитись у 10 разів – з 300 кг на 100 дол. ВВП у 1996 р. до 31 кг у 2015 р. Регіональну закритість розвинутих країн демонструє і той факт, що їх товарні та інвестиційні потоки все більше замикаються на їх внутрішньому економічному просторі. Так, у 1953 р індустріально розвинуті країни спрямовували у країни такого ж рівня розвитку 38% свого експорту, в 1963 р. – 49, в 1973 р. – 54, в 1996 – уже 76%. У кінці ХХ ст. постіндустріальні держави імпортували із слаборозвинутих країн товарів і послуг на суму, яка становила 1,2% їх загального ВВП. Між 1970–1990 рр. компанії Великобританії, Японії, Канади, Франції, Німеччини, Швейцарії і Нідерландів забезпечували 85% усіх інвестицій в США і отримували понад 60% усіх американських інвестицій за кордоном [6].

Процеси глобалізації замість того, щоб створити механізми вирішення ресурсних і екологічних проблем людства, фактично стали каталізаторами розколу і посилення конкуренції на світовій арені, а лібералізація і формування глобального ринку створили механізми для перерозподілу світових ресурсів. Так як основні «загрози» глобалізації науковці виділяють: встановлення глобального контролю над рухом світових ресурсів і світовим доходом та його перерозподіл при активній участі транснаціональних корпорацій на користь розвинутих країн; здійснення поступової «капіталізації ресурсів цивілізації», їх попереднє знецінення з метою подальшого встановлення контролю на правом власності [7].

Як бачимо, саме ринкові механізми створюють можливості для перерозподілу світових ресурсів на користь найсильніших. Президент паризького Центру зі спостереження за процесами глобалізації Джордж С'юзан стверджує, що «нерегульовані, засновані на вільній конкуренції, економіки, усе таки приносять більше усього вигоди людям, які стоять на вершині. ...Слідом за лібералізацією і дерегуляцією покращують своє становище верхні 20%» [1, с. 22]. Тому в умовах сучасної глобальної екологічної кризи ідеї лібералізму і вільного ринку повинні пройти критичне переосмислення з метою недопущення панування індивідуальних приватних інтересів над загальнолюдськими.

Звичайно підвищення економічної ефективності виробництва потребує відповідної лібералізації економіки та розвитку конкуренції. Однак при цьому не варто забувати про загрози, які несе ринкова ідеологія для довкілля, а в умовах вичерпання ресурсів й для економіки. Одна з таких загроз – це психологія індивідуалізму, на якій засноване ринкове мислення. Кожен суб'єкт передусім переслідує власні інтереси, намагається збільшити власну вигоду. Німецький соціолог У. Бек вказує на те, що така мотивація поведінки може прослідковуватись навіть на рівні держав і при вирішенні глобальної екологічної проблеми підштовхує їх до екопротекціонізму [8]. Держави намагаються захистити своє довкілля, своє населення, вводючи більш жорсткі екологічні стандарти, екологічні обмеження. Як результат, забруднення переміщується у країни з менш жорсткими нормативами.

Іншою перешкодою у вирішенні екологічних проблем є економізм ринкової ідеології, її спрямованість на економічну ефективність і максимізацію прибутку. Фактично виробництво здійснюється заради виробництва. Екологічні, соціальні, культурні наслідки економічної діяльності не вписуються у систему економічних показників, а тому й не мають жодного значення у системі ринкових цінностей. Лібералізм і глобалізація пропагують жорсткий економізм, несуть загрозу знищення останніх культурних факторів, які б протидіяли руйнуванню природного середовища. Глобалізм порівнюють з вірусом мислення, який вражає людей, інститути, партії, змушує їх думати, що «все – політика, наука, культура – повинно підкорятись примату економічного» [8].

Формуючи глобальний ринок, розвинуті країни пропонують економічний лібералізм як універсальну ідеологію, універсальний світогляд, аргументуючи це висновками економічної науки. Проте перехід на такі принципи мислення, прийняття правил гри, запропонованих розвинутими країнами, означає, що більш слабкі країни програють у конкурентній боротьбі за контроль над світовими ресурсами. Сам же економічний лібералізм є засобом впливу, тим інституційним фактором, який забезпечує панування на світовій арені і контроль над світовими ресурсами. Дослідники говорять про застосування у сучасних умовах нових форм імперіалізму: ідеологічного і культурологічного [9]. Ці форми дозволяють без вдавнання до військової сили зберігати панівне становище на світовій арені.

На хвилі глобалізації і лібералізації жителям менш розвинутих країн нав'язуються стереотипи мислення і поведінки, які характерні для жителів розвинутих країн, при цьому вони не відповідають ні умовам, ні можливостям країн, які приймають таку ідеологію. У результаті глобалізації виникає загроза втрати національної самоідентифікації, а відтак – й нездатності усвідомлювати і відстоювати національні інтереси. Докор філософських наук В.І. Самохвалова відзначає, що завдяки масованому впливу інформаційних засобів і технологій, людина починає ототожнювати себе з тими чи іншими групами всупереч дійсній своїй соціальній і культурній належності. Нав'язані людині політичні і соціальні міфи змушують її ідентифікувати свої інтереси з інтересами груп і людей, цілі яких не збігаються з її власними, приймати рішення, які не лише не збігаються з інтересам цієї людини, а й можуть бути навіть шкідливими для неї [4]. Це повною мірою можна віднести і до цілих народів. Саме таким чином світовій спільноті нав'язуються інтереси пануючих економічних кланів.

Втрата національної і соціальної ідентичності робить людей нездатними відстоювати свої інтереси, захищати середовище свого життя, а отже, й вирішувати екологічні проблеми. Глобалізація і лібералізація породжують уніфікацію

суспільних цінностей, норм моралі. У результаті відбувається їх деградація. Поняття суспільного добробуту, соціальної справедливості, законності для їх нинішнього покоління втрачають своє значення, поступаючись особистому успіху та змагання один з одним [10]. Деградація суспільної моралі усуває відповідальність перед іншими людьми, майбутнім поколіннями, а отже, й усуває глибинну мотивацію до збереження природи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Врахування загроз, які несе глобалізація і поширення ідеології ринкового лібералізму, є надзвичайно важливим для України, особливо зважаючи на її екологічний стан. Бездумне сприйняття західних теоретичних моделей ринку без врахування особливостей національної економічної і духовної культури, популяризація цінностей «суспільства споживання», орієнтація на отримання швидких доходів без врахування довгострокових наслідків – ті фактори, які здатні перетворити країну з багатими природними ресурсами та значним економічним потенціалом у сировинний придаток розвинутих країн. Зважаючи на розмивання норм суспільної моралі, падіння рівня культури і освіти населення, ця загроза набуває все більш реальних обрисів. Подолання економічної та екологічної кризи в Україні повинно спиратися не лише на суто технологічні і традиційні економічні механізми впливу, а враховувати важливість культурних, інформаційних, телеологічних чинників. Вирішення усіх проблем, які постають сьогодні перед економікою України, можливе лише на основі вироблення і впровадження адекватної системи суспільних цінностей, правильної системи економічної мотивації, підняття суспільної свідомості та моралі, підвищення рівня культури та освіченості населення. У нинішніх умовах, культура і освіта стають важливими факторами, які впливають на економічні позиції країни.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Сьюзан Дж. Доклад Лугано : пер. с англ. Д. Жутаева. / Дж. Сьюзан – Екатеринбург : Ультра. Культура, 2005. – 304 с.
2. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку / М-во охорони навколиш. природ. середовища України, Прогр. Розв. ООН, Глобал. Екол. Фонд. – К.: [Без вид-ва], 2007. – 184 с.
3. Голанский М. Новые тенденции в мировой экономике [Електронний ресурс] / <http://lib.guru.ua/POLITOLOG/golansky.txt>
4. Самохвалова В. Метафізика глобалізації. От утопии к антиутопии [Електронний ресурс] / <http://www.perspektivy.info/oikumena/kotel/metafizika.globalizacii.htm>
5. Ваджра А. Запад. Путь зла: матрица глобальной гегемони / А. Ваджра. – М.: АСТ: Астрель, 2007.– 547 с.
6. Мунтян М. Глобалізація: что это такое? [Електронний ресурс] / http://www.perspektivy.info/oikumena/kotel/globalizaciya_chno_eto_takoe
7. Неклесса А.И. Проект «глобализация»: глобальные стратегии в преддверии новой эры / А.И. Неклесса // Безопасность Евразии. – 2000. – № 1 (янв.-июнь). – С.157–204.
8. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
9. Спиридонова В.И. Амбивалентность глобализации / В.И. Спиридонова // Полигнозис.– 2003. – №1. – С. 31–42.
10. Пономаренко В. Проблема 2033 [Електронний ресурс] / http://www.fictionbook.ru/author/ponomarenko_valentin/problema_2033

Надійшла до редколегії 25.06.2009.